

Fecr Yayınları: 505

ER-RİSÂLETÜ'Ş-ŞÂFİYE Fİ'L-İ'CÂZ
[İ'CÂZÜ'L-KUR'ÂN'A DAİR]

Abdülkâhir el-Cürcânî

Hazırlayan: İsmail ARAZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Mart 2022

ISBN: 978-625-8005-49-3

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mahallesi Boyacılar Sokak No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

TEZEVVUK OKUMALARI SERİSİ
İ‘CÂZÜ’L-KUR’ÂN -I-

ER-RİSÂLETÜ’Ş-ŞÂFİYE Fİ’L-İ‘CÂZ

[İ‘CÂZÜ’L-KUR’ÂN’A DAİR]

Abdülkâhir el-Cürcânî

Hazırlayan
İsmail ARAZ

Ankara 2022

İsmail ARAZ: Mardin/Yeşilli’de doğdu. 2017 yılında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden dereceyle mezun oldu. 2018 yılında Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı’nda araştırma görevlisi oldu. 2019 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı’nda “*Abdurrahman el-Berkûki’nin Divân el-Mütenebbî’yi Şerh Yöntemi (İnceleme-Değerlendirme)*” adlı yüksek lisans tezini bitirdi. Hâlen aynı üniversitede klasik dönem Arap şiir eleştirisi sahasında doktora eğitimine devam etmektedir. Klasik dönemde şiir eleştirisi, belagat ve îcâzül-Kur’ân disiplinlerinde verilen eserlerin akademik ve ilmî bir üslupla şerh edilerek Türkçeye kazandırılmasının esas alındığı *Tezevvuk Okumaları Serisi* adını taşıyan projeyi yürüten Araz’ın başlıca çalışma alanları: Klasik Arap Edebiyatı, Klasik Arap Şiir Eleştirisi, Tezevvuk Metodu, Klasik Metin Şerhi, İcâzül-Kur’ân.

İthaf...

Derinlikli eserlerin verilebilmesi için metot arayışında sancı çeken
Prof. Dr. Ali Nihad TARLAN ve Prof. Dr. Tunca KORTANTAMER'e,
Dâr-ı bekâya irtihal eden kıymetli hocam Dr. Erdoğan ALBAYRAK'a,
Ömrünü İslam Medeniyeti'ne adayan Prof. Dr. Fuat SEZGİN'e ...

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	1
GENEL KAVRAMLAR	11
İ' CÂZÜ'L-KUR'ÂN (TARİHÎ ARKA PLAN).....	15
CÜRCÂNÎ'NİN ŞÂFİYE RİSALESİ	23
İçerik ve Tertip.....	23
Cürcânî'nin Risalede Takip Ettiği Metot	32
Risalede Öne Çıkan Bazı Kavramlar	34
Risale Hakkında Yapılmış Çalışmalar (Literatür).....	37
ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN METOT: TEZEVVUK METODU	41
Arka Plan: Metot Arayışı	41
Metodun Klasik Dönemdeki Tezahürleri: Cürcânî Örneği	45
Metodun Olgunluk Dönemi: Tezevvuk Metodu'nun Ortaya Çıkışı.....	52
Çalışmada Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar	65
ER-RİSÂLETÜ'Ş-ŞÂFİYE Fİ'L-İ' CÂZ.....	71
Giriş.....	73
Lafız-Anlam İlişkisi	77
Muhteva ve Metot	92
Sözde Üstünlük Meselesi ve Erken Dönem Araplarının Bu Husustaki Yetkinlikleri.....	102
Vahye Tanıklık Eden Arapların Tehaddî Karşısındaki Tutumları (Ahval)	118
Vahye Tanıklık Eden Arapların Tehaddî Karşısındaki Sözleri (Akvâl).....	151
Ahval ve Akvâl'in İ'câzü'l-Kur'ân Meselesindeki Hüccet Değeri	178
Tehaddîye Yetişemeyen Cahiliye Araplarının Muâraza Noktasındaki Kabiliyetlerine Dair.....	187
Kur'an'ın Üstünlüğünün Periyodik Üstünlüğe Benzetilmesine Dair	198
Kur'an'ın Üstünlüğüne İmruülkays'ın Şiirdeki Üstünlüğünün Örnek verilmesi.....	207
Hz. Peygamber'den (sav) Sonra Gelenlerin Muâraza Noktasındaki Kabiliyetlerine Dair.....	277
Tehaddinin Mana ve Nazımla Birlikte Yapıldığı İddiası	314

KUR'AN'IN İ'CÂZINA DAİR	361
SARFE TEORİSİ	386
Sarfe Teorisi'nin Çıkış Noktası: Tehaddî Ayetlerinin Farklı Yorumlanması	386
Sarfe Teorisi'nin Diğer Veçhi: Tehaddînin Mana, Lafız ve Nazımla yapıldığı iddiası. 419	
Sarfe Teorisini Benimseyenlerin Eleştirilmesi	447
Hz. Peygamber'den (sav) Sonra Kur'an'ın Benzerinin Getirilebileceği İddiası.....	458
Zevkiselime Sahip Olmayanların Fesahat ve Metin Tahliline Karşı Tutumları.....	460
SONUÇ	465
KAYNAKÇA	469
DİZİN	479

ÖN SÖZ

Fesahat ve belagatin ön planda olduğu VII. yüzyıl Mekke'sinde özellikle hac mevsiminde kurulan ve içinde çeşitli kültürel etkinliklerin gerçekleştirildiği panayırlar, Arabistan'ın farklı bölgelerine dağılan kabilelerin bir araya gelmesini sağlamaktaydı. Bu panayırların etkisiyle Mekke'de sair Arap kabilelerinin lehçelerine kıyasla daha fasih olan ve bu lehçelerin hususi kullanımlarından beslenen, edebî değeri son derece yüksek bir lehçe konuşulmaktaydı. Sonraları *Kureys lehçesi* olarak bilinecek ve birçok alanda kendisine itimat edilecek bu lehçe merkezinde mütekâmil hâle gelen Arap dili, 610 yılında Resûl-i Ekrem Muhammed'e (sav) (bundan sonra sadece Hz. Peygamber) inzal edilen vahy-i ilâhî ile birlikte *beyan/ ifade gücü* yönüyle beşeriyetin görebileceği en üstün konuma ulaşmıştır.

Alak suresiyle başlayan vahyin tenzili, inkıta-ı vahiy fasıllarıyla birlikte yaklaşık 23 sene sürerek 632 yılında, Hz. Peygamber'in (sav) ahirete irtihaliyle tamamlanmıştır. Bununla beraber vahyin dil ve üslup özellikleri yönüyle muhtevi olduğu eşsizlik ve orijinallik, günümüze kadar sürüp gelen sayısız araştırma, sorgulama, tahlil ve tetkik serüvenine kapı aralamıştır. Kur'an-ı Kerim'in (bundan sonra sadece Kur'an) dil ve üslup özelliklerinin bir kısmı her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından *müphemlik* olarak değerlendirilmiş olsa da Cahiliye dönemi şiir ve hutbelerinin beyan gücü dikkate alındığında, eşsiz ve üstün ifade gücüne sahip olduğu yönündeki görüşlerin afaki olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle Kur'an'ın, kendilerini şiir ve hitabette zirvede gören ve beyan gücünün doruklarına ulaştıkları düşüncesine kapılan Arapları farklı ölçeklerdeki tehdî ayetleriyle muâraza ve mukabeleden âciz bırakması, O'nun sahip olduğu emsalsiz vasıfları teyit eder niteliktedir.

Vahyin inzalını, Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an ayetlerini tefsir eden açıklamalarını, esbâbü'n-nüzûlü, siyak-sıbak gibi hariçî-dâhilî bağlamaları ve ayetlerdeki ifadeler arasında kurulan irtibatı bizzat müşahede eden bir neslin varlığının da tesiriyle VII. yüzyılda Kur'an'ın dil ve üslup özelliklerine yönelik müstakil olarak neredeyse hiç çalışma yapılmamış, yapılan sınırlı sayıdaki çalışmalar ise temel seviyede kalmıştır. Hicri III. yüzyıla gelinene kadar Kur'an'ın dil ve anlam dünyasına dönük yapılan açıklamalarda -kısmen de olsa- talil eksikliğinin bulunduğu; bunun arka planında ise dinî, etnik, kültürel (ilimleri tedvin faaliyetleri, amelî-itikâdî-siyasi firkaların ortaya çıkması) ve coğrafi etmenlerin

yer aldığı söylenebilir. İslamiyet'in farklı etnik unsurları kapsayacak şekilde yayılması ve tedvin faaliyetlerinin artmasıyla beraber Kur'an'ın dil ve üslup özelliklerinin esas alındığı çalışmalar, hicri II./VIII. yüzyılın sonlarına doğru ivme kazanmıştır. Tedvin faaliyetlerinin yanı sıra ders halkalarında ilâhiyyât, nübüvât ve sem'îyyât gibi akait meseleleriyle irtibatlı konuların dile getirilmesi ve bu konular etrafında birtakım görüş ayrılıklarının oluşması, nübüvvet bahsinin önemli başlıklarından biri olan mucize meselesi ile ilintili olan Kur'an'ın mu'ciz olup olmadığı tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Özellikle akıl ve iradeyi önceleyen Mu'tezile mezhebi mensuplarının fikrî mücadelelerde hasımlarına karşı İslam dininin temel hüküm ve esaslarını temellendirme, bunları eleştirel akıl süzgecinde sistematik hâle getirme ve açıklama girişimleri; bunun yanında mühlitlerin başını çektiği fırkaların Kur'an'ın dil ve üslup özelliklerini hedef alması, III./IX. yüzyılda *i'câzül-Kur'ân* meselesinin farklı açılardan ele alınmasına vesile olmuştur. Aslında Kur'an'a ve Kur'an'ı tebliğ eden Hz. Peygamber'e (sav) inanan Müslüman âlimler, Kur'an'ın mu'ciz bir kelâm-ı ilâhî olduğunu kabul ve ikrar ediyorlardı. Nitekim "De ki: "Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar." (İsrâ, 17/88); "Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler." (Tür, 52/34); "Yoksa "Kur'an'ı kendisi uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!" (Hüd, 11/13); "Yoksa "Onu Muhammed uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım..." (Yûnus, 10/38); "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphede iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin..." (Bakara, 2/23) gibi ayetlerde geçtiği üzere açıkça yapılan meydan okumaları karşısında dönemin Arapları âciz duruma düşmüşlerdir. İslami literatürde bu meydan okumaya *tebaddî*, âciz bırakan Kur'an'a *mu'ciz*, karşı koyamayanlara *âciz*, bu duruma *i'câz*, ana meseleye de -nübüvvet iddiasını desteklemesi ve harikulade olması dolayısıyla- *mucize* denilmiştir. Hicri I. yüzyılda her ne kadar bu kavramlar gündeme gelmemiş olsa da hicri III. yüzyılda farklı mezhep ve fırkalar tarafından dile getirilmiştir. Böylece i'câz hadisesi, İslam dinini benimseyenler tarafından inkâr edilemez bir vakıa olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber bu vakıanın boyut ve çerçevesi, diğer bir ifadeyle keyfiyeti üzerinde görüş ayrılığı yaşanmıştır.

Temas edilen açıklamalardan anlaşılacağı üzere dinî, ilmî, kültürel ve etnik unsurların etkisiyle hicri III. yüzyılda gündeme gelen i'câz meselesi, taraftarları az fırkalar dışarıda tutulduğunda- Kur'an'ın mu'ciz olup olmadığı-

dan ziyade mu'ciz olduğu kabul edilen Kur'an'ın hangi yönden mu'ciz olduğu meselesi etrafında gelişmiştir. Söz konusu meseleyle ilgili gündeme gelen dikkate değer görüşlerden biri Mu'tezile'den Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm'a (ö. 231/845) isnat edilen, "*Kur'an'ın mu'ciz olmasının gaybî haberler içermesinden kaynaklandığı*" görüşü olmuştur. Buna göre Kur'an'ın dil ve üslup özellikleri, dönemin Araplarının şiir ve hutbelerinde yer alan özellikler gibidir. Eğer ki bir men ve sarf (engelleme-alıkoyma) olmasaydı Kur'an'ın meydan okumasına Araplar karşı koyabilir, Kur'an gibi bir söz mecmuası meydana getirebilirlerdi. *Sarfe* (engelleme, alıkoyma) olarak bilinen bu görüşe karşın Kur'an'ın eşsiz dil ve üslup özellikleri *-yani sahip olduğu nazım/söz dizimi-* sayesinde Arapları âciz bıraktığını savunan başkaca bir izah ortaya atılmıştır. Edebî değer ve sözler arasında üstünlüğün bulunduğu farkında olan ve bunu kabul eden Câhız (ö. 255/869) vb. âlimler tarafından erken dönemde savunulan bu ikinci görüş, daha çok *Nazmül-Kur'ân* kavramında ele alınmıştır. Kur'an'ın i'câzına dair ileri sürülen bu iki temel görüş, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) (bundan sonra sadece Cürcânî) yaşadığı V./XI. yüzyıla kadar canlılığını korumuş; her iki görüş de farklı mezheplere mensup kişiler tarafından çeşitli argümanlarla desteklenmiştir.

Cürcânî'nin yaşadığı V. yüzyıl ise, IV. yüzyılın sonlarına doğru vefat eden Bûveyhî veziri meşhur edebiyat âlimi Sâhib b. Abbâd'ın (ö. 385/995) Mu'tezilî âlimleri himaye etmesinin etkilerinin hissedilmesine; Şâfiî ve Eş'arîler'e düşmanlığıyla bilinen Selçuklu Veziri Küdürî'nin (ö. 456/1064) bu iki mezhebe karşı Mu'tezilî ve Şii kesimleri desteklemesine tanık olmuştur. Böyle bir atmosferde yaşayan Cürcânî, kanaatimizce hayatının ilk dönemlerinde var olan siyasi ve fikrî baskının etkisiyle itikadî konulardan uzak bir şekilde klasik nahiv âlimlerinin yaptığı üzere yoğun bir şekilde nahiv ve sarf gibi dil ilimleriyle meşgul olmuştur. Şâfiî ve Eş'arîler'e karşı planlı bir şekilde sürdürülen baskıcı siyasetin mimarlarından Vezir Küdürî'nin Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) girişimleri sonucu görevinden alınıp öldürülmesinin ardından Eş'arîler üzerindeki baskı kalkmış; Horasan'ı terk etmek zorunda bırakılan âlimler zamanla yeniden yurtlarına dönmüşlerdir. Kendisi de Şâfiî ve Eş'arî olan Cürcânî, bize göre lehine olan bu gelişmelerden sonra dil ilimleri ile meşguliyetinin ardından Kur'an'ın dil ve üslup üstünlüğüne yönelik çalışmalara daha fazla ihtimam göstermiştir. Bu yönelik sonucunda i'câzın yanı sıra birçok belagat meselesinin ele alındığı, sözün üstünlüğüne dair tahlil ve tetkiklerden oluşan *Esrârü'l-belâga, er-Risâletü's-şâfiye fi'l-i'câz ve Delâilü'l-i'câz* adlı birbiriyle irtibatlı, tabiri caizse birbirlerinin mütemmimi

olan üç eser kaleme almıştır. *Esrârü'l-belâga*'da belagat ve şiir eksenli meseleleri; i'câz geleneğine eklenerek kaleme alınan *Delâilü'l-i'câz*'da sarfe nazariyesi karşısında yer alan nazım teorisini, diğer bir ifadeyle Kur'an'ın Arapları âciz bırakan üstün dil ve üslup özelliklerinin anlaşılmasına dair kılavuz ve göstergeleri (delâil/دلایل); *er-Risâletü'ş-şâfiye*'de [bundan sonra sadece *Şâfiye*] ise i'câzın, yani Arapların âciz kalmaları hadisesinin olgusal boyutunu ele alan Cürcânî, sözü edilen üç eserde *genel olarak* aynı dilde söylenen ve benzer kelimelerden oluşan iki söz arasında üstünlüğün bulunduğunu ve söz konusu üstünlüğün de söz dizimden kaynaklandığını vurgulamıştır.

Önceki satırlarda içeriğine kısmen değindiğimiz ve elinizde tuttuğunuz çalışmanın asli muhtevasını oluşturan *Şâfiye* risalesi, *Delâilü'l-i'câz* eserinin öncülü veya uzantısı kabul edilebilir muhalled bir eserdir. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*'da i'câzın nasıl anlaşılacağına dair bir kılavuz (delil) sunarken bu risalede Kur'an'ın anlamdan ziyade sahip olduğu nazımla yani söz dizimle meydan okuduğunu ve bu meydan okumaya dönemin Araplarının karşı koyamadığını (muâraza) argümanlarıyla beraber aktarmıştır. Çalışmamıza konu olan risalenin genel itibarıyla ele aldığı konular üzerinde duracak olursak risalede; mana-lafız ilişkisi vurgulanmış, Kur'an'a karşı koyamayan Arapların bu durumu onların söz, hâl ve hareketlerinden yola çıkılarak aktarılmış, 610 yılında nüzul süreci başlayan Kur'an'ın meydan okumasına yetişemeyen veya 632 yılından sonra yaşayan Arapların Kur'an'a karşı koyup koyamayacakları iddiaları ele alınmış, meydan okumanın manayla mı lafızla mı yoksa her ikisiyle birden mi yapıldığı meselesi incelenmiş, son olarak nazım teorisinin karşısında duran sarfe teorisi taraftarlarının farklı iddiaları çürütülmüştür. Cürcânî, *Esrârü'l-belâga* ve *Delâilü'l-i'câz*'da olduğu gibi bu risalesinde de tutarlı ve bütüncül açıklamalar yaparak muhaliflerin iddialarını mantıkî çerçevede çürüten argümanlar aktarmıştır. Bütün bu aşamalarda rivayet ve dirayet metodunu başarılı bir şekilde sentezlemiştir.

Olgu hâline gelen i'câzın keyfiyetine değinen ve yukarıda genel olarak içeriğini aktarmaya çalıştığımız risaleye dair yaptığımız bu çalışmadaki amacımız; Kur'an'ın hangi dil ve üslup özelliklerine sahip olduğunu, i'câzın nasıl vuku bulunduğunu ve Kur'an ile şiiri ayıran özelliklerin neler olduğunu açıklamak değildir. Her ne kadar yeri geldiğinde bu meselelere değinsek de çalışmanın temel amacı Cürcânî'nin risalesini, klasik metin tahlillerinde benimsediğimiz *tezvük metodu* kapsamında tahlil etmek ve metinlerin arka planına ulaşmada bu metodun nasıl bir işlevi olduğunu örneklerle açıklamaktır. Bu açıklamalardan hareketle elinizdeki çalışmada;

- *Tezevvuk metodu* kapsamında Cürcânî'nin bir metn-i metin olan *Şâfiye* risalesi -yeri geldiğinde- kelime kelime tahlil edilmiştir.
- Âlimlerin, cümlelerini hangi titizlikte kurdukları ve muhaliflerin iddialarını çürütmede nasıl bir metot benimsedikleri *Şâfiye* özelinde detaylarıyla birlikte açıklanmıştır.
- Bir âlimin nasıl düşündüğü ve düşüncesinin ürünü olan eserin arka planında neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.
- İ'câz, kadim-muhdes, mana-lafız, sarfe, nazım teorisi vb. konuların genel tahlili yapılmıştır.
- İ'câz ve şiir eleştirisi arasındaki irtibata değinilmiştir.
- Metinlerde görünen bilgilerden hareketle görünmeyen bilgilere nasıl ulaşılacağı pratik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.
- Metin okumalarında benimsediğimiz tezevvuk metodunun teorik ve pratik boyutu gösterilmiştir.
- -Satır aralarında- Kur'an, şiir ve hutbe gibi edebî değeri yüksek metinler başta olmak üzere klasik metinlerin nasıl okunması gerektiğine dair farklı bir *okuma metodolojisi* önerilmiştir.

Nazım teorisinin esaslarına, bu esasların metinler üzerinde nasıl uygulanması gerektiğine ve klasik metinlerin hangi metotla okunmasının daha verimli olacağına kendi perspektifimizden dikkat çektiğimizde aslında metinlerdeki vurgunun hissedilmesi, bu vurgu sayesinde metinlerin tadılması, yani *tezevvuk* edilerek okunması ve tahlil edilmesi gerektiğine atf yapmaktayız. *Metinlerin etraflıca, tadularak ve tarihî derinlik katılarak her yönüyle sorgulayıcı bir üslupla okunması* şeklinde tarif edebileceğimiz *tezevvuk metodu*; nazmı da içine dâhil eden, bir metni sentaktik, semantik ve morfolojik açıdan inceleyen ve metnin yazıldığı dönemi dikkate alan kapsamlı bir metottur. Metin tahlilinde tüm bu unsurları dikkate alarak müellifin zihnine ulaşmaya çalışan bu metot, söyleneenin nasıl söylendiğini ve bunun başka bir alternatifi bulunup bulunmadığını etraflıca tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilerleyen sayfalarında detaylarını açıkladığımız tezevvuk metodu ekseninde yapılan bu çalışma, anakronizme düşmeden bizden bin yıl önce yaşayan bir âlimin zihin dünyasına ulaşmayı hedeflemiştir. Aslında tezevvuk metodu, çalışmanın daha kapsamlı olmasını gerektirmekteydi (3 cilt). Bu risaleyi çalışmaya başladığımızda Cürcânî'nin kimlerle fikrî mücadeleye girdiği, yaptığı açıklamalarla kimlere işaret ettiği ve yaşadığı yüzyılda konuyla ilgili kalem alınmış eserlerde hangi görüşlerin yer aldığı vb. onlarca meseleyi kapsamlı bir şekilde derlemiştik. Eserin, şu anda elinizde bulunan hacminden iki kat da-

ha büyük bir hacme ulaşması üzerine *tezevvuk metodunu* uyguladığımız ilk çalışmamızda bu hacmin menfi sonuçlar doğurabileceğini göz önünde bulundurduk ve taslak hâlindeki diğer iki cildi sonraki çalışmalarımızda kullanmak üzere rafa kaldırdık. Dolayısıyla elinizdeki çalışma, *tezevvuk metodunun ilk aşaması ve yalın hâlini teşkil etmektedir.*

Burada okuyucu ve araştırmacıları çalışmamızla baş başa bırakmadan önce önemli bir hususa işaret etmek istiyoruz. Muhtemelen bazı okuyucu ve araştırmacılar, bu çalışmamızda sınırları zorladığımızı ve kelimelerin ardına düşerek yalın ve ilk okuyuşta anlaşılabilir ifadelere gereğinden fazla anlam yüklediğimizi düşüneceklerdir. Doğrusu bu konuda onlara serzenişte bulunamayız. Aynı dilde, hatta aynı konuda söylenmiş iki sözden hangisinin daha üstün olduğunun farkına varmak, bu sözlerde yer alan üstünlüğün nasıl tespit edileceğini anlamak ve edebî değeri yüksek metinler başta olmak üzere âlimlerin açıklamalarında yer alan incelikleri idrak etmek zevkiselim (yüksek bir tatma/algılama faaliyeti), keskin his ve pürdikkat olmayı gerektirir. Sorgulama, tahlil ve değerlendirme faaliyetine kapı aralayan bu özelliklere tam olarak sahip olmayanların bu olası düşünceleri, Cürcânî'nin yaşadığı 1000 yıl öncesinde de mevcuttu. Bu bağlamda okuyucu ve araştırmacıların, öncelikle çalışmamızın 50. pasajı ve bu pasajla ilintili olarak *Delâilü'l-i'câz* eserinin 642. pasaj ile sonrasında yer alan pasajları (s.546-557) okumalarında fayda vardır. Bu pasajlarda görüleceği üzere Cürcânî, sözdeki üstünlüğün idrak edilememesi, metinlerle ilgili yapılan açıklamaların hakkıyla anlaşılabilmesi ve bu konuda insanların keskin bir his ve dilin inceliklerinin anlaşılmasına katkı sağlayan zevkiselime sahip olamamaları dolayısıyla açık bir şekilde serzenişte bulunmuştur. Biz, burada söz konusu serzeniş dile getirmeyeceğiz. Bununla beraber bu olası düşünceye kapılmaları muhtemel okuyucu ve araştırmacılara, medeniyetin yapı taşlarını oluşturan klasik eserlerin daha iyi okunması adına şu sorunun yöneltilmesinin hakkımız olduğu kanaatindeyiz: “Bizden 1000-1300 yıl önce yaşamış âlimlerin/düşünürlerin açıklamaları nasıl ele alınmalıdır? Salt rivayet metoduyla mı yoksa rivayet metodunu da kapsayacak şekilde eleştirel ve sorgulayıcı bir metotla mı?” Bu soruya, “*Salt rivayet metoduyla*” şeklinde cevap vereceklerini zannetmiyoruz. Zira bu cevap; ilmi sekteye uğratmak, araştırma ve sorgulamanın önüne set çekmek ve eleştirel metodu yok saymak anlamına gelir. Bizden bin yıl önce yaşamış bir âlimin açıklamalarını “Bu âlim şöyle demiştir” şeklinde sorgulamadan aktarmak, neredeyse bütün kadim kitaplara rahatlıkla ulaşıldığı günümüz dünyasının gelişen teknolojisinde sukutuhayale sebep olur. Bununla beraber burada, “Biz sadece rivayet metodunu esas almıyoruz; ancak sizin, bir

kelimenin ardına düşüp yeri geldiğinde sayfalarca açıklama yapmanızı da benimsemiyoruz. Bu tamamen zorlama bir iştir.” şeklinde itirazları olabilir.

Ana metinde görüleceği üzere kelimeleri salt kelime olmaları dolayısıyla ele almadık. Bu kelimeleri içinde buldukları bağlam ve yer aldıkları nazım/pasaj çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık. Bütün açıklamalarımızda bağlamı/nazmı esas alarak metinleri tahlil ettik. Aksi takdirde bu tür tahlil serüvenini haiz olmayan ve “Cürcânî şöyle demiştir” şeklindeki nakil eksenli açıklamalardan oluşan çalışmalar, sadece bu açıklamaları ilk başta yapan araştırmacının çalışmasını özgün kılar. Diğer bir ifadeyle araştırmacı, Cürcânî'nin risalesini ele alıp “Cürcânî bu risalesinde şöyle demiştir” dedikten sonra başka bir araştırmacının bu çalışmayı yeniden ele alıp “Cürcânî şöyle demiştir” demekle yetinmesi tekrara düşmekten başka bir şey değildir.¹

Bu açıklamaya binaen “Biz, âlimlerin eserlerinin *farklı yönlerden* ele alınmasını ve çalışılmasını destekliyoruz. Aksi hâlde salt nakil, belirttiğiniz üzere tekrara sebebiyet verir” derlerse onlara, “Eserlerin *farklı yönlerden* çalışılmasından kastınız nedir?” sorusu yöneltilmelidir. “Müellifin kaynak kullanımı, yaptığı tespitler ve önceki âlimlere atıfları gibi yönlerden çalışılmasını kastediyoruz” cevabını vermeleri durumunda ise onlara, “Bu da ilgili çalışmanın *araştırma alanını* daraltmaz mı? Kaynakları saptanan bir çalışmanın -yeni ve özgün bir şey getirmediği sürece- kaynak açısından yeniden incelenmesi ne kadar doğrudur?” sorusu yöneltilmelidir. Bu sorulara binaen, “O zaman bir eser nasıl çalışılmalıdır? Size göre *‘araştırma alanını’* daraltmayan çalışma türü hangisidir?” şeklinde bir soru gündeme gelebilir.

Bu sorunun cevabı, kanaatimizce bu çalışmada uygulanan metottur. Biz, söz konusu metodun Sosyal Bilimler’de, özellikle Temel İslam Bilimleri’nde -bütün metotlar göz ardı edilerek- *esas kabul edilmesi gereken* metot olduğunu iddia etmiyoruz. Metinlerin doğru bir şekilde okunması ve âlimlerin ilmî kimliklerinin gerçek anlamda ortaya çıkmasına katkı sağlayan bütün metotları desteklemekteyiz. Tunca Kortantamer’in (ö. 2002) de belirttiği üzere metotlar birer zihinsel araçtır, bu metotların bir kültüre mahsus olanı yoktur.² Diğer ilmî çalışmaların taşıdığı evrensellik özelliğinde olduğu gibi metot yönüyle de me-

¹ Burada tercüme, tahkik, neşir ve transkript türündeki çalışmalar kastedilmemiştir. Araştırmacının *araştırmacı kimliğini* yansıtan her bir çalışma, kendi alanında özgün ve başarılıdır. Dolayısıyla burada yaptığımız açıklamalar, araştırmalarımızda benimsediğimiz *tez evvuk metodunun* ayrıntılı ve abartılı olduğu görüşünde olanlara atıftır.

² Tunca Kortantamer, *Modern Dünyanın Kendi Klasiklerine Yaklaşım Biçiminden Öğrenilebilecek Çok Şey Vardır*, İlmî Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, 2000, s. 162.

deniyetler arasında benzerlik olsa da Kortantamer'in dikkat çektiği benzerlik, probleme çözüm bulmaya çalışılması yönüyle oluşan benzerliktir. Ortaya çıkan problemin çözüm yolları hususunda ise metotlar ayrılmaktadır. Tam da burada metinleri her yönden ve etraflıca, sözün özünü söylemek gerekirse yutarcasına ele alan tezevvuk metodunun, bize göre yukarıda belirtilen ve bir metnin *arastırma alan ve potansiyelini* daraltan metotları da içine alarak müellifin açıklamalarını bağlamdan uzaklaşmadan -yeri geldiğinde- kelime kelime tahlil etmeyi hedefleyen, İslam Medeniyeti'nin tahlil serüveniyle daha insicamlı bir metot olduğu kanaatindeyiz. Bu metot sayesinde "Bu âlim şunu demiştir" ifadesini de içine alan "Neyi, nasıl, neden, -yeri geldiğinde- ne zaman ve kime söylediği [$4N+1K$]" şeklinde bir anlam zinciri oluşur. Kanaatimizce bu unsurlar, ilgili çalışmanın bilimsel ve akademik yönden daha tutarlı ve etkili olmasını sağlamaktadır.

Değerli okuyucu ve araştırmacılar! Elinizde tuttuğunuz bu çalışma, deyim yerindeyse yukarıda dert yandığımız hususlardan biri olan klasik metinlerin nasıl okunacağına dair aslında dünyada ve klasik dönemde benzeri olan ancak ülkemizde pek uygulanmayan *bir okuma metodolojisi* sunmaktadır.³ İcâz meselesinin nazım teorisiyle özdeşleşmiş olması; bu çalışmada sunmaya çalıştığımız okuma metodolojisinin, nazım teorisi ve bu teorinin başarılı bir şekilde işlendiği meânî konularından beslenmesi gibi etmenler, bize hâlihazırda çalışmalarımızı yürüttüğümüz şiir eleştirisinden ziyade *İcâzü'l-Kur'ân'a* dair kaleme alınmış bu risalenin çalışılmasının daha uygun olduğunu göstermiştir. Özellikle risalenin daha önce farklı araştırmacılar tarafından şerh edilmiş olması, benimsediğimiz tezevvuk metodunu bu risale üzerinde uygulama isteğimizi daha da arttırmıştır. Bu şekilde okuyucu ve araştırmacılara, bu çalışmamız ile ilgili çalışmalarını karşılaştırma ve aradaki farkı yakinen görme imkânlarının oluştuğunu söyleyebiliriz. Böylece tezevvuk metoduyla tetkik ve tahlil edilen bir çalışmanın, -daha önce çalışıldığı hâlde- hangi ayırt edici özelliklere sahip olduğu da daha net anlaşılabilir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada cedel ve münazara üslubu benimsenmiş; bunun yanında metin ile müellifin zihin dünyası arasındaki irtibat, tezevvuk metodu çerçevesinde saptanmaya çalışılmıştır. Böylelikle çalışmada mevcut tahliller aracılığıyla klasik dönemde kaleme alınmış

³ Aslında Divan edebiyatı araştırmacılarından Ali Nihad Tarlan (ö. 1978), Divan edebiyatının daha iyi anlaşılması adına üzerinde durduğu ve "*Metinler şerhi*" adını verdiği bir metoda sahipti. Ortaya koyduğu başarılı çalışmalarla metinlere vukufiyetini teyit eden Tarlan'a ait bu şerh metodunun, Divan edebiyatının kapsamlı anlaşılabilmesi için geliştirilerek devam ettirilmesinin önemli olduğu kanaatindeyiz.

bir eserin mahzâ okunması ve nakledilmesi yerine tezevvuk metodunun zorunlu kıldığı eleştirel ve sorgulayıcı bir üslupla incelenmesinin kazanımları üzerinde durulmuştur. Bu ve buna benzer hedefler doğrultusunda tarafımızca yürütülen; klasik dönemde şiir eleştirisi, i'câzû'l-Kur'ân ve belagat disiplinlerinde kaleme alınmış eserlerin şerh ve tahlilini esas alan ve *Tezevvuk Okumaları Serisi* adını taşıyan projenin ilkinin Cürçânî'nin *Şâfiye* risalesi olması gerektiğine karar verdik.⁴ Serinin ilkinin oluşturulan bu çalışmayı şiir eleştirisi, i'câzû'l-Kur'ân ve belagat eksenli başka çalışmaların da takip edeceği müjdesini buradan okuyucu ve araştırmacılarla paylaşmak istiyoruz.

Son olarak bu çalışmayı hazırlama aşamasında doğrudan veya dolaylı olarak bana katkı sağlayan, desteklerini esirgemeyen değerli hocalarıma ve meslektaşlarıma teşekkür etmek istiyorum. Gerek ilmî çalışmalarından gerekse insaniyetinden istifade ettiğim kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR'a, giriş bölümünü okuyarak eleştirilerini benimle paylaşma nezaketinde bulunan, ülkemizde belagat disiplinine hatırı sayılır çalışmalar kazandıran muhterem hocam Prof. Dr. Ali BULUT'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmayı baştan sona okuyarak görüşlerini benimle paylaşan değerli ağabeylerim Tahir ve Mehmet ARAZ'ı da burada unutmamak gerekir. Benden kaynaklanan hataları azaltmak adına çalışmayı gözden geçirmede sarf ettikleri çaba için her birisine ayrı ayrı teşekkür ederim. Son olarak, devamı gelecek serinin ilk halkasını oluşturan bu çalışmanın taslağından şu anki hâlini alana kadar birçok konuda kendisiyle fikir teatisinde bulunduğum değerli Eşime müteşekkirim.

Defalarca gözden geçirilmesine ve itinayla hazırlanmasına rağmen bu çalışmanın her yönden mükemmel veya eksiksiz olduğunu iddia edemeyiz. Tezevvuk metodu gibi kapsamlı ve sorgulayıcı bir metodun uygulandığı bu çalış-

⁴ Asmaî (ö. 216/831) ve İbn Sellâm (ö. 231/846 ?) gibi şiir münekkitlerinin yaşadığı hicri III./IX. yüzyıldan başlanarak Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) vefat ettiği hicri IX./XV. yüzyıla kadar *şiir eleştirisi*, *i'câzû'l-Kur'ân* ve *belagat* alanında kaleme alınmış öncü eserlerin (15 eserin şerh ve tahlili hedeflenmiştir) çok yönlü şerh edileceği bu kapsamlı projede; Asmaî'den İbn Reşîk'e, Câhız'dan Sekkâkî'ye, Abdülkâhîr el-Cürçânî'den Seyyid Şerif el-Cürçânî'ye kadar aslında her bir âlimin özgün ve ilgili ilim dalında başarılı olduğu, İslâm Medeniyeti'ne inkâr edilemeyecek derecede katkı sağladığı -bilimsel ve nesnel kriterlere bağlı kalarak- eserlerindeki özgün açıklamalardan hareketle ortaya konulacaktır. Müphem ve öznel görüşler içerdiği iddia edilen ilk dönem âlimlerin eserleri veya -sözde- Cürçânî sonrası belagati donuklaştıran kişilerin öncüsü olarak gösterilen Sekkâkî'nin eseri ve bu eser etrafında oluşan şerh/haşiye literatürü kelime kelime, yeri geldiğinde harf harf tahlil edilecek ve ilgili iddialara cevaplar verilecektir. Projenin sonunda her bir ilim dalının tarihi gelişimine dair ayrıca müstakil bir çalışma yapılacaktır. Dolayısıyla hâlihazırda eserlerin tahlili hedeflenmiş; eserlerde yer alan kavramların tarihi serüvenine -mümkün mertebe- değinilmemeye çalışılmıştır.

mada gözümüzden kaçan veya kastımız olmadan eksik bırakılan hususların olması muhtemeldir. Tezevvuk metodunun en önemli işlevi, okuyucuyu elinden tutarak metinle buluşturmadır. Bu ise bir araştırmacı olarak bizim gözümüzden kaçan unsurların, yapılan tahlillerden hareketle okuyucu tarafından fark edilmesinin yolunu açtığı anlamına gelir. İslam Medeniyeti'nin tahlil eksenli serüvenine dikkat çekmek amacıyla başlattığımız bu serinin devamının en güzel şekilde gelmesi ve eserin ilerleyen baskılarının daha kaliteli olması adına tarafımıza yöneltilecek her türlü munsıfâne eleştirinin bizi mutlu edeceğini belirtmek isteriz. Munsıfâne eleştirilerini esirgemeyen alanın uzmanı araştırmacılara şimdiden teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Çalışmanın; İslam Medeniyeti'nin yapı taşlarını oluşturan âlimlerin eserleri ve Kur'an'a kaynaklık eden klasik Arap şiirinin hakkıyla anlaşılmasına katkı sunması dileğiyle...

İsmail ARAZ
İstanbul/2022